

HORVÁTH RICHÁRD

Bigásmista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrentei Himfiek családi történetéhez)

Aligha hihető, hogy a fenti kérdés esetleges igenlő válasz esetén alapjaiban rengetné meg a honi középkorkutatást, ám felvetése mindenképpen indokolt. Ezt a speciális okot pedig maguk a ránk maradt okleveles források szolgáltatják, melyek első pillantásra enyhén szólva is ellentmondásos képet engednek megrajzolni a híres Anjou-kori arisztokrata magánéletét illetően, így okozva zavart a későbbi családtörténeti kutatásokban. Ezért hasznosnak látszott, hogy a rendelkezésre álló források és a belőlük levonható következtetések közkinccsé váljanak.*

A Himfiről kialakult kép eddig nem adott okot gyanakvásra. Az 1343-tól¹ egészen haláláig, 1380-ig folyamatosan adatolható arisztokrata pályája bővelkedik fordulatokban és királyi kegyből eredő magas tisztségekben. 1344-ben királyi vadászként lép a „közélet színpadára”, majd somlói királyi várnagy, komáromi, pilisi ispán és visegrádi várnagy, még később szatmári, máramarosi és ugozsai, azután pozsonyi, kevei és krassói ispán, bolgár bán meg temesi ispán. Vas, Sopron, Fejér, Győr és Bakony megyék vezetője, több megszakítással és párhuzamossággal.² Tagadhatatlan, a késő Anjou-kor egyik legbefolyásosabb politikai szereplőjét tisztelhetjük benne. Talán még ebbéli szerepénél is fontosabb, hogy szokatlan információk is fennmaradtak róla és családjáról. Újabb kutatások hozták napvilágra azt a tényt, hogy a Himfiek családjában az írás mindennapos jelenség lehetett, s ugyancsak jó benyomásunk lehet Benedek személyes vallásosságának részleteiről. Ez utóbbi – tegyük gyorsan hozzá –, a címben feltett kérdés létjogosultságát vonja erősen kétségbe.³ Fordulatokban és – az utókor sze-

rencsére – forrásokban is gazdag életútjában azután az 1376. esztendő kiemelt jelentőségű. A jelek szerint Lackfi István vajdával egy időben (vagy még inkább együtt) szentföldi zarándoklatra szánta rá magát.⁴ Okait nem ismerjük, a korábbi kutatás feltételezte, hogy egy 1375-ös török betörés alkalmával elrabolták Margit nevű leányát, és ezért indult délnek majd keletnek.⁵ Ugyanakkor ma már tudjuk, hogy Margit elrablására 1391/92 táján kerülhetett sor, így zarándoklata indokát aligha szolgáltatta ez a szomorú esemény, továbbá már biztosan tudhatjuk azt is, hogy Margit kiszabadítására 1405-ben maga Marcali Miklós – nem sokkal ezelőtt még erdélyi vajda – érkezett Kréta szigetére.⁶ Látható tehát, a bán életútja nehézség nélkül illeszthető kor- és pályatársai karrierje közé, s igazán egyedi elemekkel is rendelkezik.

A fentebb leírtak mellett a gyanúra, pontosabban zavarra okot adó információk sem lehettek ismeretlenek az eddigi kutatás előtt. Jelen sorok írója egészen más irányú vizsgálatai – Veszprém megye várai történetének áttekintése – során ütközött először Benedek bán két feleségének problematikájába. Rainer Pálnak az essegvári várról írott dolgozatában egy 1391. évi oklevéllel kapcsolatosan olvashatunk Essegvári Margitról, mint a bán özvegyéről.⁷ Alig néhány sorral később pedig már ugyanebben az özvegyi minőségében bizonyos Dorottyával találkozhatunk.⁸ Az első, azután második olvasásra is meglepő helyzet kétségtelenül magyarázatra szorul. Mert annak sokszor lehattunk (és lehattunk)

hoz). In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. (Szerk. Tusor Péter.) Bp., 1998. 80–83.

⁴ Zarándoklatának körülményeire legutóbb: *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (História könyvtár. Monográfiák 20.)102–103.

⁵ *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. *Századok*, 117 (1983) 942–947.

⁶ *Engel Pál*: A török-magyar háborúk első éve, 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111 (1998) 567–568.; *Csukovits Enikő*: Csodás szabaddulások a török rabságból. *Aetas*, 20 (2005) 81.; *E. Kovács Péter*: Egy magyar rabszolganó Krétán a 15. században. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* (Szerk. Neumann Tibor–Rácz György.) Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.)105., ill. passim.

⁷ *Rainer Pál*: Segvártól Essegvárig. (A bándi vár és birtokosainak történetéből). *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 8 (2008) 22.

⁸ Uo. 23.

* Ennek a dolgozatnak az elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00263/09/2. sz.) támogatta. A kézirat elkészítésében nyújtott segítségért Neumann Tibornak tartozom köszönettel.

¹ Ezidáig ismert legkorábbi okleveles előfordulása: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 40927. (1343. október 21.).

² Tisztségviselésének pontos adatait ld.: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. k. 100., ill. I. k. passim.

³ A Benedek életére vonatkozó szakirodalom remek áttekintésével (ami ehelyütt ezek felsorolása alól felmenti a szerzőt), az íráshasználat és a vallásosság kérdéseire is kitérve ld.: *Szovák Kornél*: Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságá-

tanúi, hogy valaki életében többször, néha pedig sokszor nőszül, de hogy halála után változtatná feleségét, az már igazán ritkaságszámba megy.

Eppen ezért eleinte félreértésre vagy még inkább egyszerű elírásra gyanakszik az olvasó, ahogy persze a kutató is. A kérdés tisztázása végett hamarjában keze ügyébe keríti Engel Pál monumentális genealógiai adattárát, amelyben természetesen a Himfiek leszármazása is megtalálható. Engel családfáján Benedek bolgár bán feleségeként Essegvári Dorottyával találkozunk 1373–1393 közötti datálással.⁹ Ezzel tehát a kérdés eldöntöttnek látszik, ám az *advocatus diaboli* által sugalmazott eljárással érdemes egy pillantást vetni az Essegváriak ezen adattárban ugyancsak megtalálható leszármazási táblájára is. Itt ugyanis meglepő névvel, Essegvári Tamás leányával, Margittal találkozunk az 1391–1393 közötti évekből, akinek férjeként Himfi Benedek szerepel a kérdéses helyen.¹⁰ Nos, inmentől kezdve a kettős névvel előforduló (két?) feleség kérdése tényként kezelendő, azaz Rainer dolgozata nem tartalmaz téves névalakot. Ráadásul, ha Benedek bán pályafutását akár csak érintőlegesen tárgyaló irodalmakat áttekintjük, könnyen találhatunk továbbiakat, ahol a két asszonynevű együtt szerepel.¹¹

Nem marad más megoldás, minthogy röviden áttekintjük azon okleveleinket, amik valamiféle utalást tartalmaznak Benedek bán feleségének személyét és főleg nevét illetően. Tisztázni kell, hogy két egymást követő, netán kettős nevű felesége volt a bánnak, netalán valóban a címben feltett kérdés a helyénvaló? Idevágó okleveleink sorából az első 1372-re datálható, s ez nem más, mint a temesvári királyi uradalom számadása. Ennek soraiban szerepel egy rejtélyesnek tűnő *domina*, akit a számadást kiadó és feldolgozó Engel Pál, igaz csak feltételelesen, de a temesvári uradalmat honorbirtokként irányító Benedek feleségeként azonosított.¹² Következő, 1373. évi feltűnése sem túl beszédes. Ekkor küldött parancslevelet I. Lajos király többek közt Benedek mester sajnos név nélkül említett (*nobili domine consorti magistri Benedicti filij Heem comitis Temesiensis*) feleségének és testvéreinek sószállítást érintő ügyben.¹³

Az időrendet megtartva, 1376 a következő számunkra fontos esztendő. Különösképpen is az, mert ekkor nevezi először nevén középkori oklevél Benedek feleségét. Volt szó róla, hogy a bán 1376-ban indult zárandoklatra, ezért esetleges halála esetére lelki üdvéről épp úgy gondoskodni kívánt, mint hátramaradt családtagjairól, azaz még indulása előtt végrendelezett. Az utókor szerencséjére végakarata két, szövegében nagyjából azonos változatban maradt ránk.¹⁴ Ezek egyikében felesége név nélkül, a másikban azonban, amely a csanádi káptalan előtt kelt, immáron

nevével, Dorottyaként szerepel.¹⁵ Eszerint tehát a bán feleségét így hívták, hiszen csekély az esélye, hogy épp a férj végrendelete tartalmazta volna rosszul az asszony nevét.

Ezután azonban hosszú ideig nem tudunk semmit Dorottyáról. Annyi biztos, hogy Benedek megjárta a Szentföldet, s visszatérte után ismét a királytól reá bízott honorok vezetőjeként tűnik elénk a forrásokban. 1380-ban halt meg.¹⁶ Eddig az esztendőig hitvese személyéről további adattal nem rendelkezünk.

Nem így halála után. A kései Anjou-korban tekintélyesnek mondható, várat is tartalmazó vagyoni birtoklása körül szinte törvényszerűen jogi ellentétek támadtak a család más ága és a bán özvegye, meg fiai között. Ennek eredményeképpen az 1380-as évekből már fél tucatnál is több oklevél tájékoztat ezekről a jogi aktusokról, melyek egyik kiemelt szereplője az özvegy. Forrásaink szinte kivétel nélkül a Döbrentei Himfiek egykori levéltárából származnak, amely a történelem szeszélyéből ma a herceg Batthyány család archívumának részét képezi. A kései birtokosok szerencsénkre nem olvasztották egybe a hatalmas iratanyagot, hanem a birtokukba került nagyobb egységeket mindvégig külön kezelték. Így történt ez a Himfiek irathagyatékával is. Benedek bán és leszármazottainak iratait 'Heimiana' (az irodalomban néhol „Himfiana”) néven önálló, és a modern korig ép sorozatként őrizték egészen a második világháború végéig. Ekkor azonban a szovjet csapatok elől menekülő Batthyányiak levéltáruk egyes – általuk fontosnak vagy értékesnek vélt – részeivel Ausztria felé távoztak. Ezen részek között volt (van?) a Heimiana sorozat első, közel négyszáz darabja is az Árpád-kortól indulóan körülbelül az 1380-as évek végéig bezárólag.¹⁷ Ennélfogva ezek az oklevelek eredetiben ma még nem állnak a kutatás rendelkezésére, voltaképpen hollétük pontos helye is vitatott.

Mindennek előadására azért volt szükség, hogy kellőképpen értékelni tudjuk azt a 18. századi levéltári lajstromot, eredeti nevén elenchust, amely ezen hiányzó oklevelek rövid, latin kivonatát mégiscsak megőrizte számunkra és a herceg Batthyány levéltárban máig hozzáférhető.¹⁸ Ennek az elenchusnak, illetve a megmaradt Heimiana okleveleknek a segítségével ejtethjük tehát szerét, hogy az 1380-as évekbeli, s a néhai bán feleségét illető információkat együvé gyűjtjük.

A számunkra lényeges adatok az 1384. esztendőől kezdnek sorjázni. Viszont ebben és a következő évben is csak név nélküli özvegyként szerepel.¹⁹ 1387-ből azután két

⁹ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (Him rokonsága, 2. tábla).

¹⁰ Uo. (Lörinte nem Essegvári)

¹¹ Pl.: Kumorovitz L. B.: i. m. 923. 22. jegyz. és 954. 142. jegyz.

¹² Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Uő.*: honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (Szerk. Csukovits Enikő.) Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 112–113.

¹³ Pesty Frigyes: A Szörényi bán és Szörény vármegye története. III. k. Oklevéltár I. Bp., 1878. 6.

¹⁴ DL 42016., DL 42026.

¹⁵ DL 42016. „nobilis domine Dorothee consortis sue”.

¹⁶ Holub József: Himfi Benedek halálának éve. *Turul*, 40–41 (1922–1923) 37–38.

¹⁷ Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány hercegi levéltár. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. (Szerk. Nagy Zoltán.) Körment–Szombathely, 2006. 279.

¹⁸ MOL P 1313. Batthyány cs. hercegi lt. (a továbbiakban: P 1313) Miscellanea. Index. (105. cs.) „Acta miscellanea et quidem familiae condam Heim iura concernentia.”

¹⁹ DL 102358. címzésben: „Pro nobili domina relicta condam domini Benedicti bani...”; DL 102362. „nobilis domina relicta condam Benedicti bani filij Heemi...”; DL 102375.: „nobilem dominam dicti Benedicti bani...”.

iratban is nevén nevezik, történetesen Margitnak.²⁰ Eleinte arra gyanakodnánk, hogy az 1376-os végrendeletben említett Dorottya valamikor 1380 előtt elhalálozott, s a bán nem sokkal halála előtt egy Margit nevű asszonyt vett másodszor nőül. Ebbéli – egyébiránt logikusnak tűnő – elgondolásunkat azonban teljes mértékben kizárja az a kicsiny oklevél 1385-ből, amelyik a bán halála után öt, míg az iménti Margit-említést megelőzően két esztendővel kelt. Ebben Miklós, az újonnan alapított Szent Mihály völgybéli (azaz lövöldi²¹) karthauzi konvent perjele Benedek bán özvegyét és családját részeltette közösségük imáiban és könyörgéseiben, azok kegyelmeiben. Számunkra e szép kiállítású és még szebb tartalmú irattal csak egy gond akad: a bán özvegyét Dorottyaként találhatjuk meg benne.²² Nos, a két, egymást követő feleség lehetősége ezennel kizárható, amint természetesen az is, hogy párhuzamosan két asszonya lett volna a döbrönteai vár urának. Így a címben némi olvasócsalogató szándékkal feltett kérdésre határozott és végleges nem a felelet.

Adódna persze, hogy pusztá névelírással van dolgunk. Ám ha tekintettel vagyunk Benedek végrendeletében már korábban (1376-ban) említett Dorottya névre, nehezen hihetjük, hogy immáron másodszor lettünk tévesztés áldozatai. Épp emiatt vizsgálatunkat még nem tekinthetjük lezártnak.

Benedek egykori feleségét említő további okleveleket kell hát bevonnai a kutatásba. A kronológiai rendet tartva, ilyenre már 1389-ben is bukkanhatunk,²³ de nevet ez sem tartalmaz, ellentétben egy 1390. évi és egy azt követően kelt irattal, ahol mind a kétszer Margitként írta le a nótárius az özvegyet.²⁴ Már-már megnyugodnánk az előbb felmerült névtévesztés lehetőségében, amikor 1393-ból megint csak a Dorottya név kerül elénk a Döbrentei Himfiek egyik fontos

tiltakozó oklevelében Essegvár várbéli részei okán.²⁵ Ennek az adatnak az ismeretében tehát minden kétséget kizáróan kizárhatjuk annak lehetőségét, hogy hétköznapi névelírással találkozunk volna a föntebb elősorolt forrásokban.

Mi lehet a megoldás, ha végül sem a két asszony egyidejűsége, sem a névalak tévesztése, sem pedig az időbeli egymásutániség nem állja meg a helyét? Nos, aligha juthatunk más következtetésre, minthogy Himfi Benedek 1372-től okleveles adatokkal igazolható, s férjét legalább másfél évtizeddel túlélő feleségének két, s láthatóan a kortársak előtt egyaránt közismert neve volt: Margit és Dorottya. De vajon miért? Ha figyelembe vesszük a névelőfordulások időbeli megoszlását, illetőleg idevonjuk az özvegy sógorának, Himfi Lőrincnek egy levelét, egészen hihető magyarázattal állhatunk elő. Figyelemre méltó ugyanis, hogy az asszony Margit névalakja csak ura halála után tűnik fel. Valaminek tehát történnie kellett 1380 után, ami magyarázatot ad erre a névváltozásra. Most kell utalnunk Himfi Lőrinc, igaz dátum nélküli, ám meglehetősen biztonsággal 1386. december 17-re datálható levelére, melyet az özvegynek küldött, s a Horváti-féle lázadás miatt kitört beháborúkról, veszélyes állapotokról írt.²⁶ Többek közt nyomatékosan felhívja sógornője figyelmét, hogy kolostorát (*de vestro claustro*) el ne hagyja. Ezzel pedig kezünkbe kerül a megoldás kulcsa: Dorottya férje halála után kolostorba vonult, így később feltűnő második nevét, a Margitot, felvett szerzetesi neveként határozhatjuk meg.

Ráadásul módunkban áll meghatározni, hogy mikor lépett a szerzetbe és azt is, hogy melyik kolostorról lehet szó. A *terminus post quem* a lövöldi perjel föntebbi, 1385 novemberében kelt levele jelöli ki, lévén abban Dorottya még családi nevén szerepel, *matrona* meghatározással, ami egyértelműen még asszony, özvegyasszony létére utal. Nincs semmi okunk azt gondolni, hogy ekkor már apáca lett volna. Himfi Lőrinc fenti leveléről pedig láttuk, 1386 decemberében kelt, így rendelkezésünkre áll a *terminus ante quem* is. Dorottya asszony tehát ebben a bő esztendőben döntött úgy, hogy kolostorba vonul.

Az egyházzról. Benedek bán 1376. évi végrendeletében olvasható, hogy oly esetben, ha bekövetkező halála után özvegye a veszprémi Szent Katalin klastromot választaná, akkor a Zala megyei Gelse birtokát ezen egyház nyerje adományul.²⁷ Azaz a végrendelet e passzusa, valamint Dorottya választott apáca-neve: Margit ismeretében a tévedés csekély kockázatával jelenthetjük ki, hogy Himfi Benedek egyetlen felesége, Essegvári Dorottya az 1380-as évek közepétől haláláig Árpád-házi (Szent) Margit hercegnő egykori zárdája, a veszprémi Szent Katalin kolostor lakója volt.

²⁰ MOL P 1313. Miscellanea. Index. 352. tétel: „1387. Rescriptionales capituli Csanadiensis super eo, quod ad mandatum Sigismundi regis pro parte Margarethae relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe emanatum filium Andreae de Chep certam paternam restantiam, quam pretium emptorum equorum persolvit nolentem ac id eo in onere etiam 3 marcarum convictum ad iudicium evocaverit.” 355. tétel: „Procuratoria constitutio Margarethae relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe.”

²¹ Németh Péter: A városlódi karthauzi kolostor története és régészeti emlékényaga I. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 19–20 (1993–1994) Veszprém, 1994. 370–371.

²² DL 7179. „Nobili ac venerabili matrone, domine Dorothee relicte domini ac strenui militis domini quondam Benedicti bani frater Nicolaus prior toto cum conventu domus vallis Sancti Michahelis nove fundacionis domini Ludovici incliti regis Ungarie salutem et oracionem in Domino suffragium salutare.”

²³ Zsigmondkori oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor) I–XI. k. Bp., 1951–2009. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 1.) 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. (a továbbiakban: ZsO) I. k. 1068.

²⁴ MOL P 1313. Miscellanea. Index. 373. tétel: „1390. Prorogatoriae in causa Margarethae filiae Thoame filii Laurethe de Cheyuth relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe contra puellam Frusina vocatam filiam Ioannis filii dicti Thomae de Segvar ob factum contradictionis statutioni tertiae partis possessionis Segvar, Thotvason et Billege, veluti sexum masculinum non concernentibus.” 380. tétel: „1391. Iudiciales Stephani palatini pro Margaretha filia Thomae filii Leurenthe de Cheyuth, relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe contra nobilem Frusinam filiam Ioannis filii praedicti Thomae de Segvar in facto possessionum Segvar, Thotvason et Bilege ex contumacia latae.”

²⁵ ZsO I. k. 3144. „nobilium dominarum Dorothee relicte Benedicti condam bani de Debrenthe...” (eredeti: DL 102415.)

²⁶ Kiadása: *Kumorovitz L. B.*: i. m. 977., tévesen 1375. év alatt. A kiadás hibáit javította és a datálást 1386-ra pontosította: *Engel P.*: A török–magyar háborúk i. m. 568–569.

²⁷ DL 42016.